

GEORG BRAULIK

Az Isten és Izrael közötti szeretet

A Deuteronómium teológiai középpontja

Az evangéliumok beszámolnak egy írástudóról vagy tanítóról, aki megkérdezi Jézustól, hogy „melyik az első a parancsok közül” (Mk 12,28), illetve „melyik a főparancs a törvényben” (Mt 22,36). Jézus két ószövetségi törvénykódex legfőbb kijelentéseit idézi válaszában. Összekapcsolja a MTörv 6,5 és Lev 19,18 a Tórában egymástól távol elhelyezkedő szövegeit:

Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez a legnagyobb, az első parancs. A második hasonló hozzá: Szeresd felebarátodat, mint saját magadat. (Mt 22,37–39; vö. Mk 12,30 sk.)

Az Isten és a felebarát iránti szeretet tartalmaként Jézus semmi más nem vár el, mint ami már az Ószövetségben is meg van írva. Válaszához ezt fűzi ugyanis hozzá: „Ezen a két parancson alapszik az egész törvény és a próféták.” (Mt 22,40) Ez a kettős parancs tehát a kulcsmondat. Nemcsak a Tóra parancsolatait nyitja, hanem az egész Ószövetséget, azaz Jézus és az ősegyház Szentírását. Ehhez két megjegyzést fűznék. Először is figyelemre méltó, hogy a két tóra-parancsolat kombinációja csak a szinoptikusoknál található meg. Az istenszeretetnek a Deuteronómiumból származó parancsa ugyanis az Újszövetségben másutt nem szerepel. Másodszor teológiai szempontból fontos, hogy bár a Máté-, Márk- és Lukács-evangéliumban az erkölcs középpontja és magja a szeretet, Istennek népe iránti szeretetéről mégis hallgatnak ezek az evangéliumok.

A tanulmány a 2012. szeptember 27-én a budapesti Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán tartott előadás szerkesztett és bővített változata. Köszönöm a kézirat átolvasását Norbert Lohfink SJ atyának. (G. B.)

Ez az idézés- és szóhasználat a Deuteronomium *lényeges sajátosságára* mutat rá: a Biblia más könyveinél sokkal erőteljesebben összeköti Istennek Izrael iránti szeretetét¹ azzal a követeléssel, hogy népe teljes szívéből és teljes lelkéből szeresse. Előadásomban erről fogok beszélni. A szeretet parancsa az ellenség iránti szeretetre is vonatkozik, de erről és az egyes ember iránti szeretetről csak a következő rövid megjegyzésre szorítokozom. Bár a Deuteronomium nem beszél kifejezetten a „felebaráti”, illetve az „ellenség iránti” szeretetről, de két parancsban is radikalizálja ezeket. Megköveteli, hogy az idegent úgy szeressük, amint ezt maga Isten is teszi (MTörv 10,18 sk.), továbbá megköveteli azt is, hogy segítségére legyünk személyes ellenségünknek (MTörv 22,1-4 – a Kiv 23,4 sk. figyelembevételével), mivel testvérünknek számít. Tartalmilag itt az ellenségszeretetről van szó, bár magát a szót ezen a helyen nem találjuk meg. A két parancsolatban megkövetelt szeretet mindazonáltal „csak” Izrael fiainak szól, azaz Isten népe belső terében marad. Ugyanakkor Jézus és vele együtt az egész Újszövetség sem valamiféle globális, határok nélküli felebaráti szeretetről beszél, hanem a szeretetet a keresztyén gyülekezetekre korlátozzák. Az Ó- és Újszövetség e téren egyaránt realista.

A Deuteronomium par excellence Isten népének a könyve, Ószövetségi „ekkleziológiának” is nevezhetnénk. Mindemellett az ókori keleten egyedülállóan intézményesíti a kulturális emlékezet egy különleges módját, s Izraelt a hit tanulásának és tanításának közösségévé teszi. Benne található a legősibb bibliai ünnepelmélet is. Egyedül ez a bibliai könyv vázol fel egy olyan társadalmat, amelyben nem szükségszerű az, hogy legyenek szegények. Mindenekelőtt azonban a Deuteronomium átfogóan és szisztematikusan tárgyalja Isten és Izrael szeretetét. Ezért a „szereket teológiájának” is nevezhetnénk. Itt és most csupán alapvonalaiiban tudom ezt a teológiát bemutatni. Metodikailag megmaradok a könyv szintjén, az egyes szövegek pusztán hipotetikus rekonstruálható, komplex irodalmi keletkezéstörténetét figyelmen kívül hagyom. A következőkben (1) a „szereket” (*‘ahābāh*), illetve „szereket” (*‘āhēb*) szavak használatának ókori keleti és Biblián belüli gyökereit vázoló fel. (2) Bemutatom, miről szól a szereket parancsa és mi a szerepe Mózes intelmeinek elején és végén. Ezután (3) arról fogok beszélni, hogyan használja a Deuteronomium a „szereket” igét, valamint ennek az igének a konnotációiról lesz szó. Előadásom középpontjában (4) Isten és Izrael kölcsönös szeretetkapcsolata áll, amint azt a 4–11. fejezetek kifejtik. Végül pedig (5) összefoglalom a „szereket teológiájának” legfontosabb sajátosságait.

1 A szerető Isten motívumának biblikus teológiai áttekintését adja: Feldmeier, Reinhard – Hermann Spieckermann: *Der Gott der Lebendigen. Eine biblische Gotteslehre* (Topoi Biblischer Theologie 1), Tübingen, 2011, 126–148.

Két központi jelentőségű témára sajnos nem térhetek ki, bár előadásom tárgyával nagyon is szoros kapcsolatban állnak: „Isten szeretete és Izrael kiválasztott mivolta”, valamint „Izraelnek Isten iránti szeretete és az istenismeret”. Mindkét témát külön kellene tárgyalni.

1. Formatörténeti összefüggések és politikai háttér

A Deuteronómium a Pentateuchus (Mózes öt könyve) nagy törvénygyűjteményei között az utolsó.² Jogilag az ő szava a döntő. Az előttünk lévő könyv szigorúan véve *nem törvénykönyv, hanem a Mózes halálát közvetlenül megelőző eseményekről szóló elbeszélés*. A könyv elbeszélője idézi azokat a búcsúbeszédet, amelyeket Mózes Moáb földjén a Jordántól keletre egész Izrael előtt tartott. Mózes ugyanis nem lépheti át az Ígélet földjét, át kell adnia a vezetést Józsuének. Ezért a nép a Jordánon való átkelés előtt megerősíti azt a szövetséget, amelyet Jahve Isten hegyén, a Hóreben kötött vele. A szövetség iratát, amelyre Izrael Moáb földjén esküvel kötelezte magát (29. fejezet), Mózes ez előtt, a második beszédében adja elő a népgyűlésnek. Ez a szöveg alkotja a Deuteronómium magját, az 5-28. fejezetekben található deuteronómiumi Tórát vagy másképp „irányelveket”. Először is tekintsük át röviden e szöveg irodalmi előéletét. Ez ugyanis rávilágít arra, honnan származik a szeretetparancs.

A Deuteronómiumban lévő Tóra tartalmazza azt az – időközben többszörösen kibővített – *szerződési dokumentumot*, amelyre Júda királya, Jozija Krisztus előtt 622-ben felesküdt és népét is feleskette, valamint az Isten és Izrael közötti szövetséget megújította (2Kír 22,1-3). Ennek a szövetségnek a szövetségtájtát az ókori keleti vazallusi szerződésekből ismerjük. Történelmi előszóval kezdődik, majd a szerződés feltételei következnek, a továbbiakban pedig áldás- és átokszövegeket találunk. Legfontosabb eleme egy, a szerződő felek kölcsönös viszonyát általános fogalmakkal meghatározó általános záradék. Bár az ezt követő paragrafusok többször is kifejtik és pontosítják, a záradék biztosítja ezek belső egységét. Jozija király szövetségi okiratában az istenszeretet parancsa valószínűleg az alapelvek ilyen tisztázásának, illetve a főparancsnak a szerepét töltötte be. Izraelnek tehát Jahvét, az ő Istenét úgy kellett „teljes szívből, teljes lélekből és teljes erőből szeretnie” (MTörv 6,5), miképp a vazallusnak hűbérurát. Amikor Jézust az első, illetve legnagyobb parancsról kérdezték, erről a formális összefüggésről volt szó, azaz a parancsok belső hierarchiájáról, amely ismételtlen a Deuteronómiumra utal. Az Ószövetségben ugyanis ez a könyv, a szövetség teológiaiája fejt ki a „főparancs” kategóriáját a legrészletesebben.

2 A következőkhöz vö. Braulik, Georg: *Das Buch Deuteronomium*, in: *Einleitung in das Alte Testament. Achte, vollständig überarbeitete Auflage, herausgegeben von Christian Frevel* (StTh 1,1), Stuttgart, 2012, 163–188.

Miként a szövetség szövegmintája, úgy a szeretetparancs *főparancsként való megfogalmazása* is a nemzetközi államjogból származik.³ Az ókori kelet ugyanis nem absztrakt fogalmaként gondolt az államokra, mint mi, hanem az uralkodók közötti személyes viszonyként értelmezte azokat. Ezt a viszonyt pedig „szeretet”-ként is meg lehetett határozni. Ezért megtalálhatjuk ezt a szót a diplomáciai levelezésben éppúgy, mint szerződés-szövegekben, például a vazalluskirályok felesketési szövegeiben, amelyek Asszarhaddon asszír király trónutódlási szabályozása kapcsán Krisztus előtt 672-ben születtek. Időben közel állnak az eredeti Deuteronómiumhoz. Ezek szerint a vazallusoknak, köztük valószínűleg Juda királyának, Manasszénak, Jozija nagyapjának is esküvel kellett megerősíteniük: „Ha Asszurbanipált, a ti uratokat nem szeretitek úgy, mint saját életeteket...” A feltétlen teljesség pátosza, a „teljes szívből, teljes lélekből, teljes erőből” igénye is a politikai lojalitásnak e szférájából ered. Asszarhaddon trónutódlási esküszövegei például így figyelmeztetnek: „Ha csak ajkatokkal, s nem teljes szívetekből tesztek esküt...” Ki kell zárni minden belső fenntartást, ezért szerepel a „teljes szívből”. A Deuteronómium szeretetparancsa tehát a politika szférájából származik, s innen került át a vallásos kapcsolat jellemzésére. Jahvéra mint az „uralkodóra” vonatkoztatva a „teljes szívből” kitétel Isten Izraelre vonatkozó kizárólagos igényét fogalmazza meg, ugyanakkor érzelmenteli ragaszkodást is kifejez. Ez utóbbival a szeretet egy mélyebb dimenziót nyer, a vazalluskirályok szerződéseivel való formatörténeti összefüggése azonban továbbra is fontos. A benne kifejeződő jogi gondolkodásmód felülkerekedik a mitikus vallásosság kozmikus numinózumán és ciklikusságán, illetve sorsszerűségén, Jahvét pedig úgy értelmezi, mint a történelemben szabadon munkálkodó személyt. Nem utolsósorban pedig arra is magyarázatot kapunk a hagyomány e háttéré előtt, hogy a Deuteronómium miért jogi úton parancsolja meg az istenszeretetet. A későbbiekben majd világos lesz számunkra, hogy a Deuteronómiumban a parancsként történő szintaktikai megfogalmazás a szeretet emocionális kötődésének nem mond ellent, miként már az ókori keleti jogi dokumentumokban sem.

2. Szeretet: parancs és kegyelem – a Tóra és a szövetség kerete

Amikor Mózes előadja a deuteronómiumi Tórát, először is az 5. fejezetben a Hóreben, azaz a Sínain, az Isten hegyén kapott ki nyilatkoztatásra emlékezteti hallgatóságát. A Tízparancsolatot idézi, azaz annak a szövetségnek a szerződés-szövegét, amelyet Jahve azon a helyen Izraellel kötött. Mivel a nép rettegett egy

3 Moran, William L.: The Ancient Near Eastern Background of Love of God in Deuteronomy, *CBQ* 25 (1963), 77–87.

újabb teofániától, Isten megbízta Mózeset azzal, hogy ő adja át a népnek a további törvényeket. Mindenekelőtt azokról a „rendelkezésekről és jogi döntésekről” van szó, amelyek jelenleg a deuteronomiumi kódexben, a 12–26. fejezetekben lévő egyes törvények gyűjteményében találhatók. Ezek konkretizálják és kifejtik a tízparancsolatot.⁴ A Hórebén történt eseményekre való bevezető történeti visszatekintés és az egyes törvények későbbi közlése között, tehát a 6–11. fejezetekben Mózes a Tízparancsolat első parancsolatát kommentálja, azaz Jahvének népére vonatkozó kizárólagossági igényét, s figyelmezteti Izraelt a parancsolattal szembeni engedelmségre.⁵ Ezt, a 6–11. fejezetekben, a tulajdonképpeni törvénygyűjtemény előtt olvasható parainézist – s ezzel témánknál is vagyunk –, Mózes azzal a kijelentéssel vezeti be, hogy Jahve Izrael egyetlen Istene. Ebből a tényből közvetlenül következik az a felszólítás, hogy Istent szeretniük kell. Így szól MTörv 6,4–5:⁶

Halld, Izrael! Az Úr, a mi Istenünk az egyetlen Úr! Szeresd tehát Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből!

Józija király szövetségi okirata valószínűleg valamikor ezzel a teo-politikai programmal kezdődött. Jahvének mint Izrael „egyetlenének” megvallása, akivel a népnek szeretetkapcsolatban kell állnia, a hit rövid kivonatát jelenti, s szétválaszthatatlanul összeköti a szeretet parancsát az előbb említett istenkapcsolattal. Izraelnek szeretnie kell az ő Istenét, azaz Jahvét, s egyedül őt. Mivel Jahve Izrael egyetlen Istene – a „mi Istenünk” –, ezért követelheti meg népe kizárólagos szeretetét. Jogilag megparancsolható hűségi viszonyról van itt szó, az engedelmségben történő teljes önatáadásról. Magába foglalja a hálát és a bizalmat, s egyfajta érzelmileg is megélt kapcsolatban valósl meg. Az istenszeretetnek ezek a konnotációi a szónak a Deuteronomiumon belüli használatából következnek.

Izraelnek az ő „egyetlenéhez” fűződő szeretete a hallásból ered – „Halld, Izrael!” Az „*amor ex auditu*” ismert formulájának egy változatáról van szó. A Deuteronomiumban ez a hallás intézményesített, és a tanulásból létrejövő társadalmat alapozza meg.⁷ A tanulás színtere a család és az ünnep, amelyre az egész nép összegyűlik a Templomban. A „Halld, Izrael!” továbbá szeretetre szólítja fel Izraelt mint kollektív „te”-t, az egyes izraelitát

4 Vö. Braulik, Georg: *Die deuteronomischen Gesetze und der Dekalog. Studien zum Aufbau von Deuteronomium 12–26* (SBS 145), Stuttgart, 1991.

5 Lohfink, Norbert: *Das Hauptgebot. Eine Untersuchung literarischer Einleitungsfragen zu Dtn 5–11* (AnBib 20), Róma, 1963.

6 A mondattan, fordítás és értelmezés kérdéseihöz lásd: MacDonald, Nathan: *Deuteronomy and the Meaning of „Monotheism“* (FAT 2,1), Tübingen, 2003, 60–75.

7 Braulik, Georg: *Das Deuteronomium und die Gedächtniskultur Israels. Redaktionsgeschichtliche Beobachtungen zur Verwendung von lmd, in Studien zum Buch Deuteronomium* (SBAB 24), Stuttgart, 1997, 119–146.

pedig csak mint a nép tagját. Tehát csak a nép mint egész képes valóban teljesíteni a szeretet parancsát. Izraelnek ugyanis azáltal kell Isten iránti szeretetét kinyilvánítania, hogy megteremtí az ő szociális és társadalmi rendjét. Csak ezáltal tudja megvalósítani önmagát Isten társadalmaként, azaz az ő népeként. Ezért sem lehetnek Jahve mellett más istenei, amelyek pedig léteztek Izrael környezetében. Azok ugyanis más, végeredményben embertelen társadalmi rendszereket képviseltek. Velük ellentétben a Deuteronomium társadalmi rendje a Tóra „szeretet civilizációja”. S ez megfelel Jahve eszményképének arról a népről, amelyet szeret.

A szeretetparancsot követő versek világossá teszik a szeretetnek a bensővé tett törvényhez fűződő kapcsolatát mint annak első következményét:

Ezeket a parancsokat – a parainézisokról, azaz az intelmekről van itt szó, a főparancsról és az egyes törvényekről, azaz a 6–26. fejezetekről –, amelyekre ma én [Mózes] téged [Izraelt] esküvel kötelezlek, őrizd meg szívedben... (MTörv 6,6).

Isten az iránta való társadalmi szintű szeretetet követeli meg Izraeltől, mert csak így jöhet létre az az életter, amelyben a társadalom szerkezetét nem az erőszak tartja fenn, s nem osztályokra tagolódik, hanem testvéries struktúrák határozzák meg. Ahol tehát a nép nyilvánossága előtt is az a magatartás van érvényben, mely egyébként otthon, a családban. A „teljes szívből és teljes lélekből történő szeretetről”, amelyet Mózes a főparancsra vonatkozó parainézisének elején, a 6,5-ben követel meg, a Deuteronomium később csak egyszer, mégpedig a könyv vége felé, a 30. fejezetben található *záróparainézisben* beszél.⁸ Akkor a nép már felesküdt a Tórára. Mózes látja Izrael jövőjét, s próféta módon megjövendöli a szövetségszegést és a nép száműzetését. Isten azonban szabad irgalmából megfordítja Izrael sorsát. Annak a népnek, amely megkeményítette a szívét vele szemben, körül fogja metélni a szívét, azaz megszünteti az istenkapcsolatra való képtelenségét. Ennek következtében ezt mondja a MTörv 30,6: „képes leszel az Urat, a te Istenedet szíved, lelked mélyéből szeretni, hogy élj”.

A MTörv 6,5-ben megfogalmazott „szerezd az Urat, a te Istenedet” felszólítása helyébe Izrael bukása után az az ígélet lép, hogy Isten maga teszi lehetővé ezt a szeretetet. Akkor Izrael arra is képes lesz, hogy – miként a 30. fejezet a továbbiakban kifejti – megvalósítsa az immár bensővé tett szociális és társadalmi rendet. A számkivetés idején és utána Izrael népe számára már eleve a szív körülmetélése az értelmezési kulcsa az istenszeretetre és a törvények megvalósítására vonatkozó összes felszólí-

8 Ehrenreich, Ernst: *Wähle das Leben! Deuteronomium 30 als hermeneutischer Schlüssel zur Tora* (BZABR 14), Wiesbaden, 2010.

tásnak, amely a Deuteronomiumban található. A MTörv 6,5-ben és 30,6-ban szereplő „szeretet princípiuma” tehát keretezi a Tórárt és a szövetséget, a könyv tulajdonképpeni címzettjei számára azonban a szintiszta kegyelem erőterében áll. Pál ezért beszél Izrael „hitből való megigazulásáról”, amikor a Róm 10,6-8-ban a Deuteronomium 30. fejezetét idézi és magyarázza.⁹

Azt a keretet, amelyet a szeretetparancs a Deuteronomiumban található parainézés köré von, még jobban kitágíthatjuk. A „szeret” ugyanis ezeknek az intelmeknek a szó szoros értelmében az utolsó szava, mely a szív körülmételése után még egyszer hangsúlyossá válik. A záróparainézés utolsó részében, a MTörv 30,15-20-ban, ahol életről és halálról van szó, Mózes a 16. verset így vezeti be:

Ezért parancsolom ma neked, hogy szeresd Istenedet, az Urat, járj az ő útjain, tartsd meg parancsolatait, rendelkezéseit és döntéseit, és akkor élni fogsz...

Utolsó intelemként pedig a 20. versben megismétli az istenszeretet parancsát:

Szeresd az Urat, a te Istenedet, hallgass a szavára és ragaszkodj hozzá. Mert Ő jelenti számodra az életet, Ő napjaidnak hosszúra nyúlása a földön...

Ezzel elérkeztünk a szeretet deuteronomiumbeli teológiájának csúc- és végpontjához: Jahve nemcsak egyszerűen a kegyelemben bővelkedő élet oldalán áll, hanem ő maga népének az élete, mégpedig hosszú élete az ígélet földjén. Ez az Isten jogosan érdemli meg népe szabad szeretetét.

3. A szóhasználat

Az eddigiekben azt a teológiai környezetet körvonalaztuk, amelyben a szeretetről szó esik. A továbbiakban először is a „szeret” (*‘āhēb*) ige ószövetségbeli *statisztikai gyakoriságáról*, valamint deuteronomiumbeli *eloszlásáról* számolok be. Ezt követően *szintaxisáról* és *szemantikájáról*, azaz mondat szerkesztéséről és jelentéséről ejtek röviden szót. A „szeretet” főnév a Deuteronomiumban csak egyszer szerepel. Az ige ellenben a Biblia más könyveivel összehasonlítva viszonylag gyakran fordul itt elő: 22-szer szerepel Isten és Izrael szeretetének kifejezésére. Ehhez jön még négy hely, ahol nem a nép egésze, hanem egyetlen izraelita egy nőt, illetve egy héber adósrabszolga az urát

9 Braulik, Georg: Die „Glaubensgerechtigkeite” im Buch Deuteronomium. Ein Beitrag zu den alttestamentlichen Wurzeln paulinischer Rechtfertigungslehre, *ThPh* 86 (2011), 481–502.

szereti. Ezek kiemelik Isten és Izrael egyébként páratlan kapcsolatának emocionális tartalmát. Egy „törvénygyűjteményhez” képest egyedülállóan sok az előfordulás, s különösen példátlan az Isten és népe közötti szeretet kölcsönössége. A könyv terjedelmét tekintve a Deuteronomium az előfordulások számában csak Ozeástól és az Énekek énekétől marad le, amelyekben a „szeret” ige százalékosan még gyakrabban fordul elő. Ehhez az utóbbi két könyvhöz még annyit szeretnék megjegyezni, hogy alighanem Ozeás a mintája a Jahve Izraelhez fűződő kapcsolatát kifejező deuteronomiumbeli teologumenonnak.¹⁰ A Deuteronomiumtól eltérően Ozeásnál Izrael szeretete soha nem Jahvéra irányul, hanem a pogány istenekre, illetve istennőkre, tehát hamis szeretet. Az Énekek énekében, amely a vőlegény és menyasszony szeretetét énekli meg, a Jahve–Izrael-kapcsolattal csak allegorikus-tipológiai szinten találkozhatunk. De térjünk vissza a Deuteronomiumra! Ötször mondja, hogy Jahve népét, Izraelt, illetve a nép atyáit megszerette vagy szereti (4,37; 7,8 [főnévként], 13; 10,15; 23,6), s egyszer szerepel az, hogy Isten az idegent szereti (10,18). Izrael szeretetéről a Deuteronomium egyébként több mint kétszer olyan gyakran beszél, mint Isten szeretetéről, mégpedig 13-szor. 12 helyen szereti Izrael Jahvét, az ő Istenét, illetve kell szeretnie őt (5,10; 6,5; 7,9; 10,12; 11,1.13.22; 13,4; 19,9; 30,6.16.20), egyszer ezenkívül az idegent (10,19). A szóhasználatnak Istenre, illetve Izraelre vonatkoztatott súlyozásával a szeretet témája – modern megfogalmazásban a „teológia”, azaz az Istenről szóló kijelentések – az „ekkleziológia”, azaz Isten népének bemutatása szolgálatában áll. Egyébként másutt is ez a lényegi mondanivalója a Deuteronomiumnak.

A „szeret” ige könyvbeni *eloszlásáról*. A Deuteronomiumban Isten és Izrael szeretetének 19 előfordulása közül a legtöbb az egyes törvények kódexe körüli keretfejezetekben, azaz a 4–11. és a 30. fejezetben található. A hangsúly mindeközben a parainézisen, a Dekalógus első parancsának szem előtt tartására vonatkozó figyelmeztetésen van. A törvényjegyzékben, azaz a 12–26. fejezetben csak három előfordulási helyet találunk, közülük kétőnek (13,4; 19,9) szintén intelem jellege van. Maga a Dekalógus, úgy az első parancsa, mint a 7. fejezetben található későbbi kommentárja, azokról szól, „akik Jahvét szeretik” (5,10; 7,9). A hangsúly tehát, a könyv jogi jellegének és a „nép teológiájának” megfelelően a parainézisen és Izrael engedelmségén van. Az egész Bibliát tekintve gyakorlatilag csak a Deuteronomium és Ozeás két irodalmilag késői helye (22,5; 23,11) szólít fel Isten szeretetére.

Mondattanilag a Deuteronomiumban Izrael szeretetével kapcsolatban általában felszólítással, illetve paranccsal találkozunk.

10 Vö. Zobel, Konstantin: *Prophetie und Deuteronomium. Die Rezeption prophetischer Theologie durch das Deuteronomium* (BZAW 199), Berlin – New York, 1992, 16–87.

Ezek a felszólító mondatok voltaképpen a könyv teológiájának sajátosságához tartoznak. Az Ószövetség ugyanis az emberek által gyakorlott istenszeretetről másutt kijelentő módban beszél. Isten szeretetével kapcsolatban ellenben a Deuteronomiumban mindig „ábrázolásról” van szó, arról, hogy Isten szeretett, illetve szeret. Kifejezetten vagy beleértve szeretete magyarázza cselekvését. A hangsúlyos „mivel szeretett” szintén a Deuteronomium teológiájának sajátosságai közé tartozik.¹¹

Hogy a „szeret” mit *jelent*, azt a szövegösszefüggés mindegyikét két ige segítségével határozza meg. Amikor arról van szó, hogy Isten szeret, akkor a „szívébe zár, kötődik valakihez” jelentésű igét (*’āšaq* – MTörv 7,7; 10,15), amikor pedig Izrael szeret, akkor a „belekapaszkodik valakibe, szilárdan ragaszkodik valakihez” jelentésűt használja (*dābaq* – MTörv 11,22; 13,5; 30,20; vö. Oz 22,5; 23,8). Mindkét kifejezés igazolja azt, hogy bár a Deuteronomiumban a szeretet az ókori keleti vazallszerződések jogi retorikájából származik, és jogilag kötelező jellege van, mégis nagyon is érzelmekkel teli.¹² Feltűnő, hogy bár a Deuteronomium Istent úgy mutatja be, mint népe Atyját (vö. MTörv 1,31; 14,1; 32,5sk. 18sk.) – sőt, egyszer mint anyját (32,18) –, közben azonban nem használja a „szeret” igét. Ezenkívül könyvünkben Ozeással ellentétben hiányzik a Jahve és Izrael közötti házastársi szeretet metaforája.

4. Isten és Izrael szeretetének kölcsönössége

A Deuteronomium először is azzal fejezi ki Isten Izrael iránti szeretetének és az Izraeltől elvárt, Isten felé irányuló szeretetnek szoros kapcsolatát, hogy a főparancshoz kapcsolódó parainézésen belül, azaz a 4–11. fejezetekben a „szeret” ige két alanya csaknem *szabályosan váltakozik*. Csak a 11. és 30. fejezetekben található, feltételekhez kötött vagy historizáló áldásokat megfogalmazó szövegekben van szó Izrael szeretetéről. Kiváltképpen a 7,7–13 és a 10,12–19 perikópák kapcsolják nagyon szorosan össze egymással Isten és Izrael szeretetét. Az Isten és Izrael szeretetéről szóló kijelentések közötti váltakozás során a könyvben egyre jobban kidomborodik, miképpen feltételezi e kettő kölcsönösen egymást. Így egyre inkább világossá válik, hogy mit jelent a „szeret” szó.

Az előfordulási helyek a könyv szövegének előrehaladtával egymásra épülnek: az első kijelentéseket a későbbi helyek kommentálják (például 5,9sk. a 7,9sk-ben), a korábbi helyek szöveganyagát a későbbiek összefoglalják (például 4,3sk. és 7,7sk. a

11 Vö. Dangel, Oskar: *Methoden im Widerstreit. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur deuteronomischen Rede von der Liebe Gottes*, THLI 6; Tübingen, 1993.

12 Vö. Lapsley, Jacqueline E.: *Feeling Our Way: Love for God in Deuteronomy*, CBQ 65 (2003), 350–369.

10,15-ben). Azt, hogy mennyire reflektál a szöveg Izrael szeretetére, nem utolsósorban az is mutatja, hogy a kijelentések csaknem mindig a könyv kulcsfontosságú szerkezeti pontjain és az egyes perikópák strukturális fordulópontjain, azaz retorikailag jelentőségteljes helyeken állnak. Új szövegkezdeteket jelölnek (például 6,5; 10,12; 11,1.13.22), vagy egy szöveg irodalmi közép-pontját, illetve lezárását képezik (például 30,6, illetve 30,20). Ellenben az Isten szeretetéről szóló kijelentések mindenekelőtt a történeti visszatekintésekbe vannak beágyazva, hiszen Isten szeretetéből fakad népe érdekében véghezvitt minden cselekedete (4,37; 7,8; 10,15; 23,6). Ezek a megfigyelések igazolják azt, hogy a „szeret” igét a Deuteronomium *tematikai és stilisztikai szempontból messzemenően szisztematikusan* alkalmazza. Ezért alighanem jogosan nevezhetjük ezt a könyvet a „szeretet teológiájának”. A Pentateuchus olvasója csak Mózes utolsó, ötödik könyvében, azaz a Deuteronomiumban talál rá Istennek népe iránti szeretetére és az Izraeltől megkövetelt, felé irányuló szeretetre. Ez a szeretetkapcsolat akkor tárul fel előttünk a legjobban, ha követjük az ige előfordulási helyeit a szövegfolyamban. A Deuteronomium ugyanis a könyv szövegének előrehaladtával folyamatosan egyre pontosabban fejt ki, hogy mit jelent az, hogy „szeret”. A következőkben a *parainezikus 4–11. fejezetekben található információknak ezt a fokozatosan megvalósuló kiépítését* vázolom fel.¹³

Még mielőtt Izrael parancsba kapná, hogy szeresse Istenét, a 4,37–38 első ízben foglalja össze Jahve népéért végzett egész tevékenységét úgy, mint a szeretet és a kiválasztás történetét:

Mert [Jahve] szerette atyáidat és kiválasztotta utánuk utódaikat [azaz Ábrahám utódait]. Hatalmával kivezetett [saját maga!] Egyiptomból, és elűzött nálad nagyobb és erősebb népeket, csak hogy oda vezéreljen, csak hogy örökségül adja neked az országot, amint (ez) ma (bekövetkezett).

A megszabadítás egyedülálló története átfogja Izrael kanonikus történetét, Istennek Izrael pátriarkái iránti, pontosabban nem megokolt szeretetétől kezdve egészen a mózesi jelenkorig. Ez a szeretet teremtő erejű, közösséget hoz létre, kiválasztja Izraelt, és néppé, azaz társadalommá formálja. Ez a páratlan tapasztalat teszi lehetővé később Izrael számára, hogy Jahvét a mennyben és a földön egyetlen Istenként ismerje el (39. vers). Itt bukkanunk első ízben arra, hogyan függ össze Jahve szeretete – amint az a történelem során kifejtett tevékenységében nyilvánvalóvá válik – Izrael istenismeretével. Utóbbi logikus következményként fakad mindabból, amit Isten szeretetből tett Izraelért. Ezt az érvelést később még három további helyen is megtaláljuk (7,7–11 és 11,1–7, továbbá a „megismer” és a „megőriz” jelzőszavak nél-

13 A szakaszokhoz lásd: Braulik, Georg: *Deuteronomium 1–16,17* (Die Neue Echter Bibel15), Würzburg, 2000.

kül a 10,12–15-ben), a Deuteronómiumban pedig saját kis formai egységet alkot. Az üdvösségtörténetnek és az istenismeretnek ebben a sémában felszólító szerepe van, s abba a felhívásba torkollnak, hogy a nép tartsa meg Isten parancsait (itt a 4,40-ben).¹⁴ Ez végeredményben azt jelenti, hogy Izrael engedelmességét Isten szeretete teszi lehetővé.

A „szeret” ige második előfordulása a Dekalógus első parancsában található, pontosabban az idegen istenek tiltásában és az ehhez tartozó szankciókban az 5,9-10-ben:

Ne borulj le ezek előtt (az istenek előtt) és ne imádd őket; mert én, az Úr, a te Istened féltékeny Isten vagyok. Az atyák vétékét megtorlom gyűlölőim fiain, sőt fiainak fiain és azok fiain is. De aki szeret és megtartja parancsaimat, annak megmutatom jóságomat az ezredik nemzedékig.

Az izraelitákat programmatikusan úgy jellemzi könyvünk, hogy ők azok, akik „szeretik Jahvét, és parancsait” – a Dekalógust – „megtartják”. Ez a formula azonban nem korlátozza szeretetüket a törvény betartására, a kapcsolat nyitott marad. A szeretetre és a parancsok iránti hűsége mindenekelőtt a kegyelem elve érvényes. Mindkettőt megelőzi ugyanis az Egyiptom rabslolgáallamából történt megszabadítás. Az exodus kegyelme teszi lehetővé azt is, hogy Istentől ajándékba kapott szabadságukat a Dekalógus parancsai alapján a társadalom minden területén megvalósítsák. E kegyelem felett őrködik Jahve mint féltékeny – azaz szerető – Isten. Ez a kegyelem kötelezi Izraelt a társadalmi szintű viszonzszeretetre, mely kizárólag Istenük, Jahve iránti lehet. Más istenek ugyanis más, végül is szolgálai társadalmi modelleket képviselnek.

A következő előfordulást, a 6,4-ben található „Halld, Izrael!”-t már bemutattam. A szeretet kölcsönösségére való tekintettel annyit fűzhetünk most hozzá, hogy a „Jahve az egyetlen” megvallását, s azt a felhívást, hogy szeressék Istent, ne csak úgy olvassuk, mint a parainézis kezdetét, hanem úgy is, mint a Tízparancsolat első parancsának következményét. Ezáltal ezeknek is előfeltétele az Egyiptomból való kivezetés, valamint Isten jóindulatának ígérete mindazok számára, akik szeretik Jahvét. A „Halld, Izrael!”-en belül a szeretetparancs a Jahvéhoz mint Izrael egyetlen Istenehez fűződő kötöttség következményét is jelenti. Arra, hogy ez az istenkapcsolat szeretetkapcsolatot is magába foglal, az „egyetlen” szó utal. Ez ugyanis a szeretet-szerelem nyelvezetéből származik (vö. Én 8,6sk.).

Nemcsak az első parancsolat tárgyát, hanem megfogalmazásait is folytatja a 7,8–13, s közben ki is fejtí azokat. Ezekben a

14 Vö. Braulik, Georg: *Geschichtserinnerung und Gotteserkenntnis. Zu zwei Kleinformen im Buch Deuteronomium*, in *Studien zu den Methoden der Deuteronomiumsexegese* (SBAB 42), Stuttgart, 2006, 165–183, különösen 175–182.

versekben találjuk meg az Isten és Izrael közötti kölcsönös szeretet teológiaiilag talán legátfogóbb ábrázolását. A „szeret” és „megtart” (*šamar*) szópár, amellyel először a Dekalógusban találkozunk, ebben a perikópában egyfajta vezérmotívumként is szolgál. Nemcsak Izrael, hanem Isten is kimondja mindkét ígét. A „szeret” ígét megerősíti, hogy Isten „szívébe zárta” (*‘āšaq*) népét, és „szeretéből” – egyedül itt szerepel a „szeretet” főnév – kivette Egyiptomból. A „megőriz” ígét azonban, amely a Deuteronómium parancsokhoz kapcsolódó parainéziseinek alapigéje, itt első ízben használja a szöveg az isteni kötelezettségvállalás kulcsszavaként. Így kezdődik:

Nem azért zárt szívébe, és nem azért választott ki benneteket az Úr, mintha valamennyi nép közt a legnagyobbak volnátok, hiszen a legkisebbek vagytok valamennyi nép közt, hanem azért, mert szeret benneteket az Úr, és megtartja azt az esküt, amelyet atyáitoknak tett. Ezért hozott ki benneteket az Úr erős kézzel, és ezért váltott ki a szolgaság házából, Egyiptom királyának, a fáraónak kezéből. (MTörv 7,7–8)

Amit a 4,37 az ősatyákról és utódaikról pusztán csak megemlít, azt a szöveg itt kibontja és teológiaiilag minősíti: Istennek az atyák iránti szeretete esküben nyilvánult meg – mi több, a következő versek „szövetségről” és Isten „kegyességéről” beszélnek, azaz konkrétan az ígét földjéről. Itt világossá válik, hogy nem lehet természetes előnyökkel, mondjuk imponáló nagysággal megmagyarázni azt, hogy Isten kiválasztotta az ő népének Izraelt – ez az ő paradox szeretetének titka. Kiválasztottságát Izrael először a rabszolgatartó Egyiptomból való megszabadulásában tapasztalta meg. Erre mindenekelőtt szeretete indította Jahvét, valamint – másodsorban – az atyáknak tett esküjéhez való hűsége. Jogi-teológiai szempontból nézve tipikusan deuteronómiumi megfogalmazással élve Izraelnek Egyiptomból történő kivetése „kiváltás” volt, ezért Jahvének jogot biztosít „kiváltott” népe felett. Ez lényeges, mert a szöveg további részében ez a történeti összefoglalás felszólító szereppel bővül – Isten szeretete múltbeli megtapasztalásának következménye kell hogy legyen. A történelmébe való visszatekintés rá kell hogy vezesse Izraelt arra, hogy levonja belőle a teoretikus, felismerésjellegű következtetéseket istenkapcsolatára és jövőbeli magatartására vonatkozóan:

Ismerd hát föl, hogy az Úr, a te Istened az igaz Isten, a hűséges Isten, aki szövetségét és szeretetét az ezredik nemzedékig megőrzi azok iránt, akik szeretik és megtartják parancsait... Ezért tartsd meg a parancsokat, rendelkezéseket és törvényeket, amelyeket ma szabok neked, hogy kövesd őket. (MTörv 7,9–11*)

Isten kegyelme befogadásra vár, viszontszeretetet sürget, ugyanakkor azonban lehetővé is teszi azt. A megfelelő válasz konkrét kifejeződése nem más, mint Izraelnek a „parancsolat”,

azaz az Isten szándéka szerinti szociális rend iránti engedelmessége. Ez a feltétele annak, hogy sikeresen megvalósuljon Isten társadalma. Modern megfogalmazásban azt is mondhatnánk, hogy ez az „igazságra és a helyes praxisra való ráatalálás a szeretetben és a szeretet által”. A következő feltételekhez szabott áldásígéret Jahve és Izrael szeretetkapcsolatát a társadalmi rend jövőbeni megvalósítására tekintettel még egyszer kifejti:

Ha meghallgatjátok ezeket a parancsokat, és megtartjátok és követitek őket, az Úr, a te Istened megtartja szövetségét és szeretetét, amire esküdtök atyáidnak. Szeretni fog, megáld és megsokasít. (7,12–13*)

Izrael „megtartja” a parancsokat, Isten pedig „megtartja” a szövetséget, azaz Izrael atyáinak tett esküjét, hogy utódainak adja a földet (mármint az ígéret földjét). Habár a megfogalmazás kölcsönös, a parancsok megtartása mégsem kényszerítheti ki Isten szeretetét, hiszen az mindig szabad ajándék. Az áldás ígérete csak azt mondja ki, hogy ha a nép engedelmes, akkor továbbra is fennáll az üdvösség ígérete, amely Isten szeretetének a következménye. Másképpen kifejezve: ha Izrael megtartja a parancsokat, akkor megmarad az ígéret földjén, s továbbra is részesül annak áldásaiban. A későbbiekben a 11,13 és 22 felveszi a 7,12-ben található szóban forgó áldásígéret fonalát a „hallani”, „megőrizni” és „megtartani” igékkel kifejezett feltételeivel együtt, s a 7,11 miatt úgy értelmezi ezeket, mint Izrael istenszeretetét. Azt, hogy Isten a parancsok megtartásától függetlenül is megáldja népét, Izrael egyébként már a pusztában, tehát az ígéret földjén kívül is megtapasztalta. Ott Isten még Bileámnak, a moabita király által felfogadott látnoknak az átkát is áldássá változtatta (23,6).

A leggyakrabban, mégpedig 4-szer, s egyúttal rendszerező módon beszél a szeretetről a 10,12–19 szakasz. Abból, hogy a szeretet alanyaként szabályszerűen váltakozik Isten és Izrael, kis egységek khiasztikus sorozata jön létre. Az elején és a végén, tehát a szerkezet „külső tagjaiban” – a 12–13. és a 19. versben – Izrael felszólítást kap, hogy szeresse Jahvét, illetve az idegent. A keret belsejében, pontosabban a belső tagokban, azaz a 14–15. és a 17–18. versben Istenről hangzik el, hogy szerette az ősatyákat, illetve szereti az idegent. A perikópa levonja a következtetéseket a bűnös pusztai korszak elbeszéléséből, mégpedig elsősorban azt, hogy Izrael mint lázadó nép Mózes közbenjárására, kegyelemből ajándékba kapja a földjét Istentől. Egyetlen követelés szerepel itt, amelyet viszont csak akkor lehet teljesíteni, ha Izrael kész Isten parancsait betartani:

S most, Izrael, mit kíván tőled az Úr, a te Istened? Csak azt, hogy Uradat, Istenedet féld, az Ő útjain járj, szeresd, és az Úrnak, a te Istenednek szíved, lelked mélyéből szolgálj, úgy, hogy – a magad javára – megtartod az Úr parancsait és törvényeit, amelyeket ma szabok neked. (10,12–13)

Miként a „Halld, Izrael!” (6,4sk.) esetében, a szöveg közvetlenül szólítja meg Izraelt, az istenszeretet parancsa pedig stilisztikailag kiemeli az irodalmi szempontból új kezdeményezést. Az előttünk lévő szövegösszefüggésben a „szeret” ige kifejti, hogy mit is jelent az „Istent félni”. Ha tehát Izrael az ő Istenét „azáltal féli, hogy szereti”, akkor a félelem és a szeretet nem állnak ellentétben egymással. Az istenfélelem sokkal inkább magában foglalja az Isten iránti szeretetet. Az átfogóbb magatartás az istenfélelem, mégpedig azzal az Istennel szemben, aki kinyilatkoztatta magát a Hórebbe. Az istenfélelemről való beszédnek ugyanis a Hórebbe történt teofánia az eredeti helye. A „szeretni” ige a héberben első ízben a Deuteronomiumban áll főnévi igenévként. Ezt azért említem meg, mert ez az alak később összesen hétszer szerepel Izrael Isten iránti szeretetének kifejezésésként (10,12; 11,13.22; 19,9; 30,6.16.20). A hétszeres ismétléssel a Deuteronomium másutt is egy kifejezés teológiai súlyára utal. A szeretethez társul Isten szolgálata, amelyet „teljes szívvel és teljes lélekkel”, azaz teljes önatadással és a lélek minden erejével kell végezni. Szövegünk a társadalmi élet minden területén megköveteli az Isten uralma iránti lojalitást, amint ezt a deuteronomiumi Tóra kultikus és szociális rendje konkretizálja. A parancsoknak azonban az a célja, hogy Izraelnek jól menjen a sora. Ennek a követelménynek a végső indoklása Isten szeretete és emocionális vonzalma, amint azt a következők megvilágítják:

Nézd, az Úré, a te Istenedé az ég és az egek ege, a föld, s minden, ami rajta van. Mégis csak a te atyáidat kedvelte meg az Úr, őket szerette, és az ő utódaikat, titeket választott ki valamennyi nép közül, ahogy azt ma is (láthatjátok). (10,14–15)

Ez tömör összefoglalása annak, amit már a 4,37sk. és a 7,7sk. a szeretet és a kiválasztás témájáról mondott. Ugyanakkor a korábbi kijelentéseket ez a hely is továbbfejleszti. Így például a 4,37sk.-n túllépve azt is bemutatja, ami megelőzi Isten szeretetének a történelemben megnyilvánuló hatásait: hogy Jahve a legfenségesebb helynek, az egek égének az Ura, s övé az egész Világmindenség. A 7,7sk.-től eltérően Isten kiválasztó szeretete már nem szintúgy Izraelre vonatkozik. Isten sokkal inkább először Izrael ósatyáit zárta szívébe és őket szerette meg, majd kiválasztotta utódaikat az összes nép közül. Megteheti, mert Ő a föld Ura is, és minden nép a földön. Istennek az egész világ feletti uralmát s a történelemben megnyilvánuló tetteit a következő versek még tovább fokozzák. Jahve minden isten közül a leghatalmasabb:

Mert az Úr, a ti Istenetek az istenek Istene és az urak Ura. Ő a nagy, a hatalmas és a félelmetes Isten, aki nem részrehajló, s akít nem lehet ajándékkal megvesztegetni, aki igazságot szolgáltat az árvának és az özvegynek, szereti az idegent, kenyeret és ruhát ad neki. (10,17–18)

Ez a megokolás is a 7. fejezetre nyúl vissza. Egyenesen himnikus módon fejt ki mindazt, ami ott Izrael istenismeretének tartalmát teszi ki. Az a hely Jahvét úgy jellemzi, hogy ő par excellence „az Isten” (*ha'eloh'm*) és „a hűséges Isten” (*'el*) (9. vers). Itt Jahve csúcspozícióját az „Isten” és az „Úr” lehető legerősebb fokozott alakjai jelzik: „istenek Istene” és „urak Ura”. A „nagy Isten” (*'el*) kifejezéshez további címek is társulnak, amelyek az ókori keleti királyideológiához tartoznak. Jahve, akárcsak egy király, félelmetes háborús hős, igazságos bíró és a jogfosztottak segítője. Tevékenységét szövegünk a társadalom periferiáján álló három csoporton, az „árvaikon, özvegyeken és idegeneken” szemlélteti. A Deuteronomium törvénykezése egyébként a többi ókori kódextől eltérően ezt a rá jellemző hármast privilegizálja. A meglepő az, hogy Jahve egyetemes uralkodásával kapcsolatban szeretetéről esik szó. Istennek az idegenek iránti szeretetéből megkerülhetetlenül következik Izrael számára a felszólítás:

Ti is szeressétek az idegent! Mert Egyiptom földjén magatok is idegenek voltatok. (10,19)

Izraelnek tehát utánoznia kell Isten szeretetét, még ha az *Imitatio Dei*-ről itt kifejezetten nem is esik szó. A tulajdonképpeni indoklás ugyanis emberi szempontból történik: saját tapasztalatuk is arra kell hogy rávezesse az izraelitákat, hogy átérezzék az idegenek helyzetét – hiszen Egyiptomban ők maguk is idegenek voltak. S végül: ha Izrael Jahve szeretetének példáját követi, ezzel az Isten iránti szeretet főparancsát is teljesíti, amint ezt a perikópa a szöveg elején megköveteli (10,12). Más megfogalmazásban: ha Izrael szereti az Isten által szeretett idegeneket, együttal Istenét is szereti. Aligha lehet közelebb hozni egymáshoz az istenszeretetet és az idegenek szeretetét, illetve a felebaráti szeretetet (vö. ezzel szemben Lev 19,18 és 34).

A Jahve szeretetére buzdító „szeresd tehát” egyszerű felszólítása nyitotta meg a Deuteronomium 6,5-ben a 6–11. fejezetek főparancsához kapcsolódó parainéziseit. A 11,1-ben, azaz annak a fejezetnek az elején, amellyel befejeződik ez az inlelemsorozat, ez a felszólítás még egyszer ugyanabban a formában előkerül:

Szeresd az Urat, a te Istenedet, és tartsd meg mindenkor, amit ő elrendelt: rendelkezéseit, döntéseit és parancsolatait!

Az istenszeretetre való felszólítás itt is egy új szerkezeti egység elején áll. A 11,1-ben azonban a 6,5-tel ellentétben általános intellemmel folytatódik. Ezáltal a Dekalógus első parancsolatához hasonlóan összekapcsolódik a „szeret” és „megtart”. De ez a két ige itt figyelmeztetést fejez ki. A szövegrész most kifejezetten kimondja azt, amit a MTörv 6,5 magyarázatok még csak az összefüggésből lehetett kikövetkeztetni: Istent szeretni annyit jelent, mint megtartani az ő törvényét. Ez a szeretet abból fakad,

hogy Izrael úgy ismerte meg Istent, mint nevelőjét (11,2), és megtapasztalta az Ő történelmi tetteit, konkrétan az Egyiptomban művelt csodáit, s a Vörös-tengernél és a pusztában véghezvitt hatalmas tetteit (11,3-7).

Itt ismét arra a hármas tagolódásra bukkanunk, amely összekapcsolja a történelmi tetteket és Isten megismerését a parancshoz kapcsolódó intellemmel. Isten és Izrael szeretete – amint az végül kirajzolódik – a három közül bármelyik elemben szerepelhet. Megjelenik Istennek a történelemben véghezvitt tetteiben – 4,37-ben ugyanis Istennek az atyák iránti, 7,8-ban Izrael iránti szeretete a kiváltója és indoka a népéért véghezvitt tetteinek. Szerepelhet az istenismeret elemeként – ugyanis 7,10-ben Izrael Isten iránti szeretete úgy jelenik meg, mint az egyik lehetséges viselkedésmód annak az Istennek a bemutatásakor, akit az izraelitáknak meg kell ismerniük. Megjelenik a parancshoz tartozó parainézisben – a 11,1-ben ugyanis az a felszólítás, hogy a nép szeresse a megtapasztalt és megismert Istent, a törvénnyel szembeni engedelmességre vonatkozó intellemmel áll kapcsolatban. Ennél szorosabban már nem lehet összekapcsolni Isten szeretetét és tetteit Izrael szeretetével, istenismeretével és a parancsokkal szembeni engedelmségével. Ezt az összefüggést az Újszövetségben a jánosi teológiában találjuk meg,¹⁵ például Jn 14,15-24-ben vagy 1Jn 2,3-5-ben, ahol az áll:

Abból tudjuk meg, hogy megismertük, hogy megtartjuk a parancsait. Aki azt mondja: „ismerem”, de a parancsait nem tartja meg, az hazudik, és nincs meg benne az igazság. De aki megtartja tanítását, abban az Isten szeretete valóban tökéletes. Innen tudjuk meg, hogy benne vagyunk.

Itt most abba is hagyom a szövegek magyarázatát. A Deuteronomiumban később még fellelhető előfordulások ugyanis nem mondanak újat Isten és Izrael szeretetének kapcsolatáról.

5. A szeretet kis fenomenológiája

A következőkben összefoglalom, miben rejlik az Istennek Izrael iránti szeretete és Izraelnek Istene, Jahve iránti szeretete közötti kölcsönös viszony sajátos mivolta, amint azt a Deuteronomium bemutatja. Szeretetkapcsolatukat a szerint a hármas tipológia szerint foglalom rendszerbe, amelyet Gánóczy Sándor a „szere-tről mint a teológia princípiumáról” szóló cikkében fogalmazott meg.¹⁶ A Deuteronomium szerint melyik modell alapján lehet a legjobban megérteni a „szeretetet”? Az „én–az” kapcsolat,

15 Vö. Beutler, Johannes: *Habt keine Angst. Die erste johanneische Abschiedsrede (Joh 14)* (SBS 116), Stuttgart, 1984, 55–62 és 78sk.

16 *Prinzip Liebe. Perspektiven der Theologie*, Freiburg im Breisgau, 1975, 36–58, különösen 47–51.

az „én-te” kapcsolat vagy az őszinteségen és nyitottságon alapuló „én-te-mi” kapcsolat modellje alapján?

Az első típus, azaz az egyoldalúan tárgyközpontú szeretet szerint az ember azért fordul Istenhez, mert benne azt a legfőbb értéket ismeri fel, amelynek a birtoklása legmagasabb szükségleteit is kielégíti és boldogsággal tölti el őt. A Deuteronomiumban azonban teljes egészében Isten az, aki kezdeményezi a szeretetet. Izrael az Ő paradox szeretetének köszönheti kiválasztását, amelynek eredményeként „Jahve népe” lesz, valamint üdvtörténetét, istenismeretét és az áldást. A szeretetnek mindezen tetteit Isten már akkor megcselekedte, amikor Izrael szeretetéről még szó sem esett. Ha Isten ezek után tettei alapján igényt tart arra, hogy népe szeresse Őt, akkor ezzel végül is az a célja, hogy népének jól menjen a sora. Ugyanis az Isten parancsaival szembeni engedelmségből – s ebben nyilvánul meg Izrael szeretete – fakad az, hogy a nép boldogan élhet az ígért földjén. Ennek ellenére Izrael szeretete sohasem közvetlenül arra irányul, ami a „leginkább javára” szolgál, hanem „Jahvéra, az ő Istenére” mint „egyetlenére”, akihez ragaszkodnia kell. Ehhez jön még az, ami ezt a szeretetkapcsolatot igazán rendkívülivé teszi: Isten szeretetének és a szeretetparancsnak a voltaképpeni címzettje Izrael egésze. Bármennyire is vonatkozik az egyes izraelitára is az istenszeretetre való felhívás, először is a népet mint egészet szólítja meg ez a felszólítás. Éppígy, bár a parancsok megtartása az istenszeretet kifejezéseként megköveteli az egyes emberhez való odafordulást, ugyanakkor az intellemt Izrael társadalmának szociális rendjére is vonatkozik.

Az Isten és Izrael közötti szeretetre jobban illik a második típus, a *párkapcsolatra jellemző* szeretet, a kölcsönös odaadással és elfogadással. Ebben két, mindazonáltal nem egyenrangú szabadság találkozik. Izraelben ugyanis semmi szeretnivaló tulajdonság nem tudja plauzibilissé tenni azt, hogy miért „szeretett bele” Isten ebbe a népbe. Isten teljesen szabad volt a szeretetre. S a jövőben is az marad, függetlenül attól, hogy Izrael a Deuteronomiumban lévő Tórát végrehajtja vagy sem. Izrael ellenben adós Istennek azzal, hogy lelke minden erejével szeresse Őt. Ez a szeretet tehát nem Izrael tetszésétől függ, bár megmarad a szabadsága abban, hogy szeretet vagy elutasítóan viselkedik. Mivel Isten szabaddá teszi erre Izraelt, sőt még akkor is átöleli, amikor a nép csődöt mond, szeretete boldogító és teremtő. Mindezt még inkább megvilágítja az a formai összefüggés, amiben a Deuteronomium a szeretetről beszél. A szerződésformula elemei „személyek” közötti viszonyt feltételeznek. A Jahve és Izrael között megkötött szerződésben, illetve szövetségben Isten szeretetéből ered az „előtörténet”, így tehát ez egyfajta „szellemi történet”. A főparancs erre való reakcióként követeli meg Isten szeretetét. Bizonyos tekintetben ebből az Isten iránti szeretetből mint alapvető rendelkezésből forrászik minden egyes parancsolat. Ezek teszik Izraelt a „szeretet civilizációjává”. Még ha Izrael meg is szegi a

szereződést, a szív körülmetélésével ismét képessé teszi őt Isten arra, hogy „teljes szívből és teljes lélekből szeressen”. Egyébként sem a Hóreben, sem pedig a Moáb földjén kötött szövetség nem paritásos szerződés, mivel Jahve és népe nem egyenrangú partnerek. Kölcsönös viszonyuk egyoldalú, hasonlatos egy uralkodó és vazallus királyai közötti viszonyhoz. Függsége ellenére Izrael szabad döntésén múlott, hogy a Hóreben elfogadja a szeretetnek ezt a szövetségét, illetve Moáb földjén újból megerősítse azt, amikor Mózes átadta a vezetést Józsuének.

Egy partnerkapcsolatban fennálló szeretetkapcsolat problematikussá válik akkor, ha az egymást szeretők valamely közös tevékenységben nem lépnek túl egymásrautaltságukon. Ekkor jelenthet segítséget a szeretet harmadik típusa, egyfajta *extrovertált szeretetközösség*. A Deuteronomiumban megvalósul ez, amennyiben Isten szeretete és hozzá hasonlóan Izrael szeretete is odafordul az idegenekhez, s velük együtt a társadalom peremén élő csoportokhoz. Amikor Izrael szeretettel fordul ezekhez a csoportokhoz, akkor egyúttal Isten szeretetét valósítja meg ezzel, s ugyanakkor a köreiből élő idegenekben önmagát is szereti. S ezáltal az „Istentől szeretve lenni”, „az Istent szeretni” és a „mint Isten”, illetve „Istennel együtt szeretni” kibogozhatatlanul összeolvad egy kölcsönös szeretetkapcsolattá. Ez a szeretet alkotja a Deuteronomium teológiájának a középpontját.

(Szabó Miklós fordítása)